

УТИЦАЈ ВОЈНИХ СВЕШТЕНИКА НА ЈАЧАЊЕ МОРАЛА ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ У ОСЛОБОДИЛАЧКИМ РАТОВИМА 1912–1918. ГОДИНЕ

Стевица С. Карапанџин

Министарство одбране Републике Србије, Медија центар „Одбрана”

У раду се разматрају поједина питања која су од значаја за изградњу и развој *морала* војника, подофицира и официра Војске Краљевине Србије у балканским ратовима и у Првом светском рату: *морал* као незаобилазна компонента војне моћи (поред *физичке* и *концептуалне*), однос етике и онтологије, однос православља према рату као друштвеном феномену, однос према заклетви и пуковским војним заставама и предање. Тежиште је на приказу утицаја православне вере, као и рада војних свештеника на изградњи и развоју морала. Текст представља *сегмент* досадашњег рада аутора на проучавању историјата верске службе у нашој војсци, превасходно у другој половини XIX и првој половини XX века, као и у осмишљавању, прописивању и оживотворењу савремене *верске службе у Војсци Србије*. Може се читати као део логичког низа једне развојне целине, а хронолошки му претходе текстови: „Верска служба у Војсци Србије”, *Војно дело*, зима/2011, стр. 271–291; „Делатности верске службе у Војсци Србије”, *Војно дело*, јесен/2012, стр. 341–361; „Утицај верске службе на припрему и извођење операција Копнене војске”, *Војно дело* јануар-фебруар 2015, стр. 147–180 и „Influence of chaplaincy on preparation and execution of operations”, *Војно дело* 4/2017, стр. 57–76. Изнети ставови уједно су и препорука за даља промишљања ради доношења закључака и указивања на пут унапређивања не само *моралне* већ и *физичке* и *концептуалне* компоненте војне моћи Војске Србије, и то кроз даљу доградњу доктринарне, правилске и организацијске регулативе.

Кључне речи: *војска, морал, вера, православље, рат, војни свештеници*

Увод

Да би се створила слика на који начин су војни свештеници у српској војсци изграђивали морал војске у ослободилачким ратовима 1912–1918, потребно је направити осврт на нека општа питања из области морала, препознатљива за

српску војску тог времена. Важно је подсетити да војну моћ сваке савремене војске чине три међусобно повезане компоненте: *морална, физичка и концептуална*. Међутим, то не представља новост и односи се, у принципу, и на Војску Краљевине Србије у другој половини XIX и првој половини XX века. Израз *међусобно повезане* указује на чињеницу да се у случају одсуства једне компоненте више не би могло говорити о појму *војне моћи* на начин како се то у свакој регуларној и озбиљној војсци схвата. Међутим, треба нагласити да без моралне, физичке и концептуалне компонента не само да немају снагу него потпуно губе смисао, при чему смо у данашње време склони да пренебрегавамо ту чињеницу.

У Првом светском рату *српска* војна мисао победила је *немачку и аустроугарску* војну мисао. Поред тога, сјајном победом српске војске над вишеструко надмоћнијим непријатељем спречен је покушај да се кроз наметнути рат уништи једна држава и један народ. Уз победу на концептуалном и физичком плану, на изузетну пожртвованост војника и бриљантност официрског кора позитиван утицај остварио је, пре свега, висок ниво морала. На тај морал пресудан утицај имали су патријархално породично васпитање, засновано на предању и православној вери, као и углед и деловање врхунског официрског кора и војних свештеника након ступања регрута у војску.

Вера и морал

У Војсци Кнежевине, а касније Краљевине Србије, током балканских ратова и Првог светског рата, *моралу*, или како се говорило *наравствености*, посвећивана је изузетна пажња. Ради потпунијег разумевања потребно је направити краћи осврт на *правила службе* из времена Краљевине Србије. Она су у то време била основна нормативно-правна документа, којима су уређивана питања остваривања слободе вероисповести и самог морала. У њима се јасно може видети колико се у војсци придавао значај духовности и верским осећањима, али са примарном сврхом јачања морала. У Правилима службе које је прописао краљ Александар I Обреновић 1901. године први пут је о питању вере разрађена читава једна глава (Глава II), под називом *Вера и побожност*. У њој, између осталог, стоји: „Сваки треба да зна, да је живот уопште подељен на два дела: на привремени овде на земљи и на вечни горе на небу”. Још се каже: „Сем тога, помишљајући на Бога и призивајући га у помоћ у свакој опасности и тегоби и полагајући увек надежду на њега, лако ће сваки војник сносити све тегобе земаљског живота”.¹ Посебно се издваја реченица „Бој се Бога, чини право, па се не бој никога”. Претпоследњи пасус у овој глави гласи: „Побожност је дакле основа за чистан живот. Она је покретач за потпуно извршење своје дужности”. Ово је занимљиво због везе са садржајем наредне главе, *Војнички дух*. Наиме, у њој су описане војничке врлине, идентичне онима које се у данашњим савременим војскама уређују прописом познатим под називом *кодекс части*. У свим наредним *правилима службе* овај део је прошириван и надограђиван, да би у време Великог рата поглавље Правила службе *Морално васпитање* чинило трећину укупног садржаја.

¹ *Правила службе*, Штампарска радионица Министарства војног, Београд, 1901, стр. 10–11.

Етика и онтологија

Потребно је нагласити да вера није један од садржаја морала, већ морал произилази из вере и на њу остварује повратни утицај. Кроз анализу њиховог односа уочава се један у савременом свету актуелан, а наизглед миноран проблем. Ради се о својеврсном раскораку *онтолошког, односно метафизичког и деонтолошког, односно етичког* питања, који пре сто година у српском друштву и српској војсци није био толико изражен као данас. Познато је да се секуларна етика бави искључиво питањем исправности деловања. Њеним начелима и вредностима, као и нормама које из њих произилазе, уређује се и одређује да ли је неко *бољи* или *лошији*. Секуларној етици данас је подређено готово све и она претендује да даје суд о свему и да своју позицију помера до нивоа догме.² По савременој секуларној етици, суштина је бити *добар*. Међутим, ако се на проблем погледа из перспективе православног верника, види се да за њега *бити добар* нема смисла без претходног разумевања појма *бити*. Другим речима, тек се одговором на питање *шта јесте*, добија и одговор на питање *шта чинити*, а тај одговор не може да пружи секуларна етика.³ У претхришћанској епохи то је покушавала да учини једна друга философска дисциплина – *онтологија*, која се бави питањем вечности и суштином бића, а под суштином и истинитошћу бића подразумева се његово вечно постојање.⁴ Старогрчка онтологија имала је проблем откривања те суштине и приликом трагања за њом правила промашаје. Ту постоји један парадокс који произлази из чињенице да је данашња секуларна етика много тога преузела од старе јелинске онтологије. По таквом *праотачком*, односно *адамовском* промашају, до суштине је могуће доћи само кретањем *уназад*, ка наводном првобитном узроку и наводном савршеном стању.⁵

Секуларна етика непрекидно мења сопствене вредности и оно што је у прошлости било неморално, у садашњости или будућности може бити проглашено моралним, а што се правда „прогресом“. Због тога секуларна етика, када су верујући људи у питању, не може да претендује на *апсолутни ауторитет*. Она човека искључиво третира као индивидуу и „као својеврсно гориво чија је улога да сагорева у сврху очувања општих непролазних вредности и даљег прогреса човечанства“, а у суштини га занемарује.⁶

За разлику од секуларне етике и старогрчке онтологије, *хришћанска онтологија* циљ стварања света види у сједињењу свега створеног са Христом. То је *есхатолошка* онтологија или онтологија *заједнице* у Царству Божијем, што ће тек наступи-

² Епископ браничевски Игнатије, *Саборност*, часопис Епархије браничевске, број 1–4, година IX, Пожаревац, 2003, стр. 13.

³ Александар Милојков, „Стварање и покрет ка Свеврлини – за једну онтолошку етику“ (I), *Православни мисионар*, март/април 2011, стр. 26–31 и „Љубав и аскеза – за једну онтолошку етику“ (III), *Православни мисионар*, септембар/октобар 2011, стр. 9–12.

⁴ Митрополит пергамски Јован, *Саборност*, часопис Епархије браничевске, број 1–4, година IX, Пожаревац, 2003, стр. 97.

⁵ Због тога се та онтологија назива још и *протошката* или *онтологија првог узрока*.

⁶ Александар Милојков, „Покрет ка Истини – за једну онтолошку етику“ (II), *Православни мисионар*, мај/јун/2011, стр. 20–23.

ти у *будућности*. У тој онтологији, а може се рећи и *хришћанској етици*, суштина није само у *моралу*, већ и у *евхаристијској заједници*, а у њој су норме *непромењиве*. Погледа ли се на проблем с тачке гледишта српског војника православне вере од пре сто година, може се уочити да је њему било излишно говорити о секуларној етици, поготово што одговори које је она већ у то време нудила нису могли решити његов највећи проблем – *превазилажење смрти*. Он је, за разлику од атеисте, другим речима безбожника⁷, који је по вредностима секуларне етике „мерио“ ко је добар а ко није, знао да су сви људи грешни и да је грех узрок смртности, али и да се спасти могу само они који свој грех не сматрају мерилом врлине. Међутим, то не значи да појединац, понашајући се супротно начелима хришћанске етике и самим тим што је члан евхаристијске заједнице, може по аутоматизму очекивати превазилажење смрти. На потребу да се буде и моралан упућује 48. стих главе 5 *Јеванђеља по Матеју*, која се сматра *основом хришћанске етике*, где Христос каже: „Будите ви, дакле, савршени, као што је савршен Отац ваш небески”.⁸ Такав став пре сто година заступала је огромна већина припадника српске војске. Његова основна карактеристика огледала се у томе да је спасење могуће само кроз покајање, које је поред сагледавања сопствене грешности подразумевало и познање Бога. Ако би се даље анализирано етичко устројство српског војника из тог времена, видело би се да је за њега само кроз *евхаристијску (крстолику) заједницу* било могуће задобити вечност, а та заједница је оно што називамо *хришћанским животом*. Каже се крстолика јер обухвата две димензије: *вертикалну* у заједници са Богом и *хоризонталну* у заједници са ближњима, што је у ствари оживотворење две највеће заповести, како Старог, тако и Новог завета. Готово сваки српски официр, подофицир и војник имао је јасна сазнања, утемељена још у патријархалном породичном окружењу, да појединац има могућност да се *само кроз ту заједницу* оствари и потврди, што као индивидуа никако *не може постићи*. Они су знали да се у *православљу* личност не ограничава само на оквире индивидуалног, јер се без *једновременог* односа са *Богом* и *ближњима* човек не може ни потврдити, ни остварити. То је и одговор на питање откуд такав степен *човечности, храбрости, заједништва, посвећености, солидарности, оданости, верности, дисциплинованости, пожртвованости, поштовања, достојанства* и осталих најважнијих вредности војне професије код српског војника из времена ослободилачких ратова 1912–1918. године.

Православље и рат

У *Беседи на гори* (глава 5 *Јеванђеља по Матеју*, за коју је већ наглашено да се сматра *основом хришћанске етике*) Христос изговара следеће речи: „Чули сте да је казано: Љуби ближњег својега, а мрзи непријатеља својега. А ја вам кажем: љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, чините добро онима који

⁷ Атеистис (αθεϊστής) – безбожник.

⁸ Библија, Свето писмо Старог и Новог завета, Стари завет по преводу Ђуре Даничића, Нови завет по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског Синода, по исправкама преводима Светог владике Николаја (Мт 5, 48), Глас Цркве, 2007, Београд, стр. 789.

вас мрзе и молите се за оне који вас вређају и гоне”.⁹ Нико пре Христа није изговорио овакве или сличне речи! Он у тренутку хапшења у Гетсиманском врту Светог апостола Петра, који је претходно потегао нож и једном од војника одсекао уво, упозорава: „Врати нож свој на место његово; јер сви који се маше за нож од ножа ће погинути”.¹⁰ Једна од последњих реченица коју је Христос изговорио на Крсту била је: „Оче опрости им јер не знају шта раде”.¹¹ Дакле, неспорна је чињеница да је хришћанска вера породила идеју ненасиља! Међутим, Христос у *Беседи на гори* изговара и ове речи: „Чућете ратове и гласове о ратовима. Гледајте да се не уплашите; јер све то треба да се збуди. Али још није крај. Јер ће устати народ на народ и царство на царство и биће глади, помора и земљотреса по свету”.¹² Дакле, ратова ће бити док је света и века.

По православном учењу Бог ни на који начин није узрок зла. Узрок губљења благодати је сâм човек, који својом слободном вољом чини зло. У православљу исходиште добра и зла је невидљиви и унутрашњи свет, а *борба са злом* и његово савлађивање остварују се, првенствено, *унутрашњим напорима*. Дакле, увек се прво мора поћи од себе! Управо нас на то у *Јеванђељу по Матеју* упућују следеће Христове речи: „Не мислите да сам дошао да донесем мир на земљу; нисам дошао да донесем мир него мач. Јер сам дошао да раздвојим човјека од оца његовог, и кћер од матере њезине и снаху од свекрве њезине.”¹³ Исконски православни став јесте да се злу треба супротстављати због љубави, а не ради принуде. Како иначе тумачити тврдњу или оправдати чињеницу да Црква у појединим ситуацијама и под одређеним условима може благосиљати ратове? Православље, по Бориславу Д. Гроздићу, уз услов да се римокатолицизам и протестантизам схвате као *теза* и *антитеза*, као очувана *синтеза* кроз саборност, обједињује у хришћанству и *колектив* и *личност*.¹⁴ Та чињеница је важна са аспекта разумевања *заједничтва* као елемента *физичке* компоненте војне моћи сваке озбиљне оружане силе.¹⁵ Такође, за разлику од свих облика западног хришћанства који у центар пажње људског живота стављају *људску срећу*, за православље је суштина у *спасењу*, што није за занемаривање када је у питању однос према војној служби и рату. За разлику од свих облика западног хришћанства, суштина *православног* схватања рата јесте да појединац не сме остати равнодушан, доследно се придржавајући хришћанских принципа о несупротстављању у ситуацији када је његова заједница угрожена.¹⁶ Али да се не би отишло у другу крајност, појединац због интереса заједнице не сме занемаривати ни своју савест и одговорност пред Богом.

⁹ Исто (Мт, 5, 43–44), стр. 19.

¹⁰ Исто (Мт, 26, 52), стр. 66.

¹¹ Исто (Лк, 23, 34), стр. 174.

¹² Исто (Мт, 5, 6–7), стр. 58.

¹³ Исто (Мт, 10, 34–35), стр. 29.

¹⁴ Борислав Д. Гроздић, *Православље и рат*, НИЦ Војска, Београд, 2001, стр. 46.

¹⁵ Поред *моралне* и *концептуалне*, овај текст у одређеној мери дотиче се и *физичке* компоненте војне моћи Војске Србије.

¹⁶ У римокатолицизму нагласак је на колективу (нарочито је то било изражено у крсташким ратовима, са којима се православље никако не може доводити у везу), а у протестантизму се губи одговорност за колектив и нагласак је на појединцу.

У контексту теме кључна је реченица коју Христос изговара: „Ово је заповест моја: да љубите једни друге, као што ја вас љубим. Од ове љубави нико нема веће, да ко живот свој положи за пријатеље своје”. У овој реченици српски војник током ослободилачких ратова 1912–1918, поучен од православног војног свештеника, *на-лазио је одговор на питање* може ли он као православни хришћанин у рату да узме оружје у руке и да убије? Српски војник пре сто година знао је да се Христове речи у *Беседи на гори* односе искључиво на *личне непријатеље*, али не и на непријатеље *ближњих*. Речи Светог Филарета Московског „непријатеље личне љуби, непријатеља Божијих се гнушај, а непријатеље отачаства сатири” српском војнику из времена ослободилачких ратова 1912–1918. пружале су одговор на претходно питање, указујући и на то да се *спремност на жртву* за ближњег на најбољи начин може потврдити управо кроз *војничку службу*. Верни православни српски народ због тога је посебно ценио и поштовао свог војника и та љубав *остала је до данас*. Шта је овде највредније поштовања народа и шта је у ствари највећа војникова жртва? Одговор је, по др Бориславу Гроздићу, у чињеници да се код војника православног хришћанина не ради само о спремности на жртвовање сопственог *овоземаљског живота* већ и о излагању ризику да се изгуби нешто неупоредиво вредније – *живот у вечности*, а тога је српски војник пре сто година био дубоко свестан. Довољно је само на тренутак замислити митску сцену у којој он, у рову пуном воде и у ситуацији када сваког тренутка може погинути, *прославља своју крсну славу*. Војницима на таквој голготи *секуларни празници* нису ништа значили. Али зато је упаљена воштаница и парче војничког таина окретаног од неколицине сабораца и пререзаног од војног свештеника, уз певање тропара, јачало веру у Васкрсење, крепило вољу, будило наду и у исто време остваривало духовну везу са „тамо далеко” у ропству напаћеном породицом. Уз помоћ вере и крсне славе, наслеђене од отаца и праотаца, српски војник је и у најтежим тренуцима остваривао толико важну *крстолику заједницу*, са *Богом* и са *ближњима*.

Као трајни узор за изградњу морала и остваривања позитивног утицаја на *мотивациону* и *етичку* страну моралне компоненте може служити Посланица припадницима Српске војске, коју је 1900. године издао епископ тимочки Мелентије, звани Хиландарац. У њој се на сликовит начин приказује однос православног хришћанства према војној служби и рату. Текст писан пре више од једног века износи саму *суштину православног погледа* на војничку службу. Владика Мелентије поручује војницима, али и њиховим родитељима, да је нечасно избегавање војне службе. Грех је, како каже Мелентије Хиландарац, клонити се војске, али и тужним и плачним срцем ићи на војну службу која је узвишена, јер се њоме бране највиши државни интереси. Посебно је велики грех крити издајицу. Он саветује војнике да живе хришћанским животом, да се моле Богу, да буду искрени, отворени, правични и верни Отаџбини, да не псују и да не краду, да се не мешају у туђи посао и да се клоне блуда и пијанства. Поручује им да код куће и у касарни буду као јагањци, а у рату као лавови. Официрима и подофицирима указује на значај васпитања војника у духу хришћанства, родољубља, храбрости и верности. Од старешина тражи да према потчињенима буду строги и правични, али наглашава да строгост не сме да иде до мучења. Такође, поручује им и да се према војницима морају односити као према млађој браћи и да на потчињене треба утицати лепим понашањем, очинским и братским поукама, а не строгим казнама.

Припаднике Српске војске владика Мелентије саветује да се у боју не плаше, јер „једном се мре и не треба неколико незнатних часова које би преживели ако из боја измакну да окаљају светао образ свој и своје породице и да оставе под срамотом оно што им је у животу најмилије – децу своју”. Посланицу завршава речима: „И зато, о војничке, о Србине, о брата драги! Упамти и ово када си у боју. Буди јунак, буди храбар и гађај смело. Пази да ти ни један метак не отиде узалуд, онако у ветар. Пуцати тек онако без циља, нема смисла. Штета је. А и цела битка зато се губи. Не пуца се зато да се непријатељ плаши, него да се уништи.”¹⁷

Заклетва

Војну професију, за разлику од већине других, карактерише и то што се њени припадници заклињу, што с аспекта јеванђелског става да се *не треба заклињати* представља својеврсну антиномију, односно само привидну супротстављеност и контроверзу. У суштини, ради се о икономији (снисхођењу), из чега се, поред осталог, види *сложеност и деликатност војне професије* и што је најважније, *њена важност* за државу и народ. Питање заклетве у српској војсци у изграђивању морала имало је изузетан значај. У то време *највећа срамота* била је погизати војничку заклетву! За све припаднике српске војске текст заклетве био је исти, а заклињање је вршио *војни свештеник пред освештаном заставом* јединице, и то при ступању у војску (*под заставу*, како се то тада говорило), али и сваки пут када се крунише и миропомаже нови владар. На позив свештеника сви који су полагали заклетву дизали су десну руку у висини ока (палац, кажипрст и средњи прст врховима су били састављени, а мали и домали прислоњени уз длан), изговарали су текст заклетве, осењивали се крсним знаком и целивали Јеванђеље. Поред тога, официри од потпоручника до ђенерала стављали су при заклињању леву руку на Јеванђеље. Правилима службе Краљевине Србије било је прописано и полагање заклетве војника исламске¹⁸ и јеврејске¹⁹ вероисповести.

Пуковске заставе

У рату важи неписано правило да док постоји и једна незаробљена пуковска застава, држава није изгубила суверенитет. Однос према пуковским заставама у Краљевини Србији имао је *посебан утицај* на морал војске. Њих су освештавали пра-

¹⁷ *Православни војнички молитвеник*, Епархијски Управни одбор Епархије жичке, Краљево, 2001, пре-штампано из *Гласника Православне Цркве Краљевине Србије*, бр. 6, 1900, стр. 43–57.

¹⁸ „За рекруте мухамеданске вере. Њих заклиње оца на коран (мухамеданску свету књигу). Рекрути ће се окупати уочи дана заклетве, а на сам дан и пре ове, узмеће абдест (умивање). Рекрути полагају десну руку на коран и за оцем изговоре прописану заклетву на српском језику. По свршеној заклетви рекрути целивају коран, а оца изговори беседу о значају заклетве.”

¹⁹ „За рекруте мојсијеве вере. Њих заклиње рабинер на старозаветну библију (талмуд). Пре но што почне заклетва рабинер ће прочитати потребну молитву, а затим наредити: да рекрути подигну десну руку у вис а сам метне руку на библију и рекрути за њим изговоре прописану заклетву на српском језику. По свршеној заклетви, рабинер чита опет кратку молитву, а за тим, изговори беседу о значају заклетве.”

вославни војни свештеници, након чега су имале статус *светиња* и чуване су по цену живота. Застави која није била освештана војска *није одавала почит*, што, нажалост, данас поједини осуђују као ретроградно и назадно и као израз неравноправности и угрожавања права мањинских вероисповести и атеиста. Међутим, пажњу је потребно усмерити на две занимљиве историјске чињенице: једну из Првог и једну из Другог светског рата. Немачки цар Вилхелм захтевао је 1915. године од маршала Макензена да му донесе макар једну заробљену пуковску заставу српске војске. Нису у томе успели. Као што је познато, ниједна од 51 пуковске заставе током Првог светског рата *није пала у руке непријатеља!* Имајући у виду тадашња правила борбене употребе и знатно мања одстојања и растојања између елемената борбеног поретка у зони борбених дејстава, посебно на тактичком нивоу, може се претпоставити да је *огроман број* припадника српске војске погинуо спречавајући непријатељске покушаје заробљавања пуковских застава. У време Краљевине Југославије, због изразите мултиконфесионалности, питању освећења застава није придавана дужна пажња као у Кнежевини, односно Краљевини Србији. Познато је да је од 69 пуковских застава Краљевине Југославије, током Другог светског рата привремено сачувана само једна, а и њој се марта 1946. године изгубио сваки траг.

Предање

Српски војници су увек у предању борби, где год су се нашли, правили цркве од разног материјала – прућа, буради, сандука за муницију и сл., при чему им нико није бранио да то раде, нити постављао било каква ограничења или критеријуме. Као занимљивост се издваја и чињеница да су часове моралног васпитања у предању борби војницима изводили православни војни свештеници. Војници су се и у борбеним условима редовно исповедали и причешћивали.

Руководећи се духовним наслеђем отаца и праотаца и испуњавајући све оно што су их учили командири и команданти, али и војни свештеници, српски војници су својом жртвом током ратова спречавали освајача да загосподари животима *ближњих*, јер су знали да када непријатељ узме ближње у *физичко* ропство, он их онда може бацити и у *духовно* ропство. Пре сто година у српском народу огромна већина била је задојена православљем од рођења, тако да је оно било *суштина бића* српског војника.

И данас се на Крфу преноси прича како су после сваке Литургије, коју су заједно служили митрополит Србије Димитрије и архиепископ Крфа Севастијан, Срби у храму сетно певали „Тамо далеко“. Ко се у данашње време затекне тамо при посети веће групе Срба која би запевала ту песму, може видети како опстаје грчко предање о српској војсци, што је у ствари једно о најбољих сведочанстава *етичности* њених припадника.

Закључак

Српском војнику тога времена Бог је био најважнији савезник и зато је он био *непобедив* и *бесмртан*. У изградњи и очувању таквог *војног етоса*, заснованог на православној вери и Косовском завету, поред бриљантног официрског кора, важну улогу

имали су војни свештеници. Данас је непозната чињеница да је, на пример, војвода Петар Бојовић, један од најбољих српских војсковођа, официр изузетне каријере, као истакнути припадник официрског кора – друштвене елите и стуба војске тога времена, одлично познавао и личним примером оживотворавао светоотачке ставове по питању односа православља према рату. Таква је била огромна већина официрског кора. У исто време код данашњих нараштаја у знатно је мањој мери присутно познавање ове области, самим тим и њено практично испољавање, односно сведочење. Богољуб Шијаковић једном приликом је рекао: „Заиста, живимо у свету насиља у ком се радикално потиरे разлика између добра и зла. Граница између нормалног и абнормалног не само што је померена, него је на многим местима избрисана. Духовна ситуација нашег доба је поражавајућа. Морални скептицизам, нихилизам и општи релативизам – то су стања не само наше теорије, него и наше егзистенције.“²⁰

Враћање верске службе у Војску Србије даје наду да ће се границе између тих крајњих стања поново приближавати, да ће српски војник и даље умети да разликује добро од зла и да ће бити непобедив и бесмртан и да ће се, уколико затреба, увек потврђивати старо правило: „Без невоље нема богомоље“. За то су још током мирнодопског времена потребне непрекидне системске припреме.

Литература

[1] Александар Милојков, „Стварање и покрет ка Свеврлини – за једну онтолошку етику“ (I), *Православни мисионар*, март/април 2011.

[2] Александар Милојков, „Љубав и аскеза – за једну онтолошку етику“ (III), *Православни мисионар*, септембар/октобар 2011.

[3] Александар Милојков, „Покрет ка Истини – за једну онтолошку етику“ (II), *Православни мисионар*, мај-јун/2011.

[4] Библија, *Свето писмо Старог и Новог завета*, Стари завет по преводу Ђуре Даничића, Нови завет по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског Синода, по исправкама преводима Светог владике Николаја (Мт 5, 48), *Глас Цркве*, 2007, Београд.

[5] Богољуб Шијаковић, *Однос државе и Цркве у Србији данас*, интернет, http://veraznanjemir.bos.rs/tekstovi-i-analize/32/2013/01/11/bogoljub-sijakovic_-_odnos-crkve-i-drzave-u-srbiji-danas.html/05/04/2014.

[6] Борислав Д. Гроздић, *Православље и рат*, НИЦ Војска, Београд, 2001.

[7] Митрополит пергамски Јован, *Саборност*, часопис Епархије браничевске, број 1–4, година IX, Пожаревац, 2003.

[8] Епископ браничевски Игнатије, *Саборност*, часопис Епархије браничевске, број 1–4, година IX, Пожаревац, 2003.

[9] *Правила службе*, Штампарска радионица Министарства војног, Београд, 1901, стр. 10–11.

[10] *Православни војнички молитвеник*, Епархијски Управни одбор Епархије жичке, Краљево, 2001, прештампано из „Гласника Православне Цркве“ Краљевине Србије, бр. 6, 1900.

²⁰ Богољуб Шијаковић, *Однос државе и Цркве у Србији данас*, Интернет, http://veraznanjemir.bos.rs/tekstovi-i-analize/32/2013/01/11/bogoljub-sijakovic_-_odnos-crkve-i-drzave-u-srbiji-danas.html/05/04/2014. године.